

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA AXLOQIY-MA’NAVIY
KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK
IMKONIYATLARI**

Zilola Saidova

Buxoro davlat universiteti ilmiy izlanuvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kompetensiyaning pedagogik imkoniyatlari va rivojlanish tarixi, kompetensiya muammosi, axloqiy-ma’naviy kompetensiya va kompetentlik mazmuni va uni bo‘lajak o‘qituvchilarda rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan .

Kalit so‘zlar: bo‘lajak o‘qituvchi, kompetensiya, kompetentlik, axloqiy-ma’naviy kompetensiya, shaxsiy kompetensiya, ijtimoiy kompetensiya

Аннотация: В статье описание педагогические возможности и история развития компетенция, проблема компетенция, содержание нравственно-духовной компетентности, и компетентности и пути ее развития у будущих учителей.

Ключевые слова: будущий учитель, компетенция компетентность, нравственно-духовная компетенция, личностная компетенция, социальная компетенция.

Abstract: This article describes the pedagogical possibilities and history of development of competence, the problem of competence, the content of moral and spiritual competence and competence and ways to develop it in future teachers.

Key words: future teacher, competence, competence moral and spiritual competence, personal competence, social competence.

KIRISH

Yurtimizda bo‘lajak pedagoglarni zamonaviy ta’lim olishi va egallagan bilimlarni amalda qo‘llash muammolari xalqaro ta’lim standartlari talablarining joriy qilinishiga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Bunda yosh o‘qituvchilarning pedagogik kompetentligi, zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayonida qo‘llashga qaratilgan ilmiy izlanishlar muhim o‘rin tutadi. Mamlakatimizda ilg‘or xorij tajribalari asosida uzluksiz ta’lim tizimi uchun yosh pedagoglarni tayyorlashning zamonaviy ta’lim tizimi talablari asosida ichki imkoniyatlarni ro‘yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratishda tadqiqot ishlari olib borilmoqda. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha “harakatlar strategiyasida” “uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta’lim xizmatlarining imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish” kabi ustuvor vazifalar belgilangan [1]. Bugungi kunda zamonaviy jamiyatni shakillanish jarayonida jamiyat hayotining barcha

jabhalarida raqobat kuchayib insonning axloqiy ma'naviy va intellektual fazilatlariga talab ortib bormoqda. Axloqiy tamoyillarga ega bo'lgan ijodkor pedagoglar jamiyat uchun ishonchli kasbiy faoliyat sohasini yaratishga qodir bo'lishlari kerak. Bu borada axloqiy ma'naviy, kasbiy kompetentlikni rivojlantirish pedagogik tizimni yanada takomillashtirishda muhim o'rin tutadi.

ASOSIY QISM

Kompetensiya u yoki bu sohada bilimdonlik. "Kompetensiya" lotincha competence – erishyapman, munosibman, loyiqman degan ma'nolarni anglatadi. Kompetensiya tushunchasi ijtimoiy mazmuni juda keng bo'lib, u ishlab chiqarishning barcha yo'nalishlarida qo'llaniladi. Kompetensiyaning bazi xususiyatlari quyidagilardan iborat. 1. Kompetensiya bir yoki bir nechta malakalardan iborat bo'lib, ularning egallanishi kompetensiyaga erishish imkonini beradi. 2. Kompetensiya samaradorlikni baholash mumkin bo'lgan uchta soha bilan bog'liq: bilim, ko'nikma va munosabat. 3. Qobiliyatlar kuzatilishi mumkin bo'lganligi sababli ular ham o'lchanadi. O'qituvchi faoliyatida kompetensiyani baxolash mumkin. O'qitish kompetensiyalari teng miqdordagi bilim, ko'nikma va munosabatni talab qilishi mumkin, ammo ba'zilar buni talab qilmaydi. Kompetensiyalar ko'nikma yoki munosabatdan ko'ra ko'proq bilimni o'z ichiga olishi mumkin, ba'zi kompetensiyalar esa ko'proq mahorat yoki ishlashga asoslanadigan bo'lishi mumkin. 1960-yillarda Devid Makkelland tashabbusi bilan tashkil etilgan kasbiy kompetensiya harakati bilim ko'nikma va munosabatlar nuqtai nazaridan kompetensiyalarni tavsiflashning an'anaviy urinishlaridan voz kechishiga va buning o'rniga ana shu o'ziga xos qadriyatlar xususiyatlar va motivatsiyalarga ya'ni odamlarning nisbatan mustahkam xususiyatlariga e'tibor qaratishga intildi. Talabalarning malakasi bugungi jamiyatning turli murakkabliklari odamlarni jiddiy sinovdan o'tkazadi. Ushbu talablar shaxslar egallashlari kerak bo'lgan asosiy vakolatlar uchun nimani anglatadi? Bunday kompetensiyalarni aniqlash bizga ta'lim tizimlari va uzluksiz ta'limning asosiy maqsadlarini aniqlash va o'qituvchi uchun kompetensiyalar qatorini baxolash imkonini beradi. Avvalo biz talabalar muvaffaqiyatli muloqot qilish uchun, zarur bo'lgan ko'nikmalar va quyi ko'nikmalarni tushunishimiz kerak. Shaxsiy rivojlanish, ularga hayotda raqobatbardosh ustunlikni ta'minlashi kerak bo'lgan narsalar: fikirlash va muammolarni hal qilish, fikirlashni nutqiy baholash va muammolarni imkoniyatlarga aylantirishni taxmin qilish, o'z – o'zini yo'naltirish va o'rganish, xotirani rivojlantirish, shaxsiy o'zgarishlarni amalga oshirish, jamoada ishlashni muvaffaqiyatli qilishda boshqalarni ishonitirish kabi ko'nikma va malakalarni o'zimizda shakillantirishimiz lozim. Kompetensiya bilim va ko'nikmalardan ko'proq narsadir, u muayyan kontekstda psixo – ijtimoiy resurslarni jumladan, malaka va munosabatlarni jalb qilish va safarbar qilish orqali murakkab talablarni qondirish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Pedagogning mukammallikka intilishida malaka zarur. Zamonaviy dunyoning murakkab muammolariga dosh berish

uchun o'qituvchilarga keng ko'lamli kompetensiyalar kerak. O'qitish kompetensiyasi samarali o'qitish jarayonining ajralmas elementi bo'lib, u ma'lum bir mamlakat yoki dunyoning faravonligiga hissa qo'shishga intiladi. Ta'lim jarayonidagi markaziy shaxslar o'qituvchilardir. Ta'limning muvaffaqiyati ularning tayyorgarligi bilimdonligi va ishlash sifatiga bog'liq. Professional o'qituvchining o'qituvchilik mahorati va ta'lim kompetensiyalari quyidagilardan iborat: murakkab pedagogik vazifalarni bajarish, ruhiy va jismoniy sog'lom barqaror va bag'rikeng bo'lish, yosh avlod bilan ishlashga moyillik, yaxshi kommunikativ va kuzatuvchanlik qobiliyati kabilarni o'z ichiga oladi.

“**Kompetentlik**” tushunchasi dastlab ta'lim sohasiga psixologik, pedagogik izlanishlar natijasida kirib kelgan tushuncha bo'lib, zamonaviy atama sifatida qo'llanilib kelinmoqda. “Competentia” lotincha so'zdan olingan bo'lib o'zbek tiliga tarjima qilinganda uning lug'aviy ma'nosi “yaxshi biladigan inson, tajribaga ega bo'lgan kishi” kabi ma'nolarni bildiradi. “Kompetentlik” tushunchasining mohiyati bozor munosabatlari sharoitida mehnat bozorida ustuvor o'rin egallagan, kuchli raqobatga bardoshli bo'lish har bir mutaxassisdan kasbiy kompetentlikga ega bo'lish, uni izchil ravishda oshirib borishni taqozo etmoqda. Xo'sh kompetentlik nima? Kasbiy kompetentlik negizida qanday sifatlar aks etadi? Pedagog o'zida qanday kompetentlik sifatlarini aks ettira olishi zarur. Ayni o'rinda shu va shunga yondosh g'oyalar yuzasidan so'z yuritiladi. Kasbiy kompetensiyaga ega mutaxassis kasbiy kompetentlik negizida quyidagi sifatlar aks etadi:

Kasbiy kompetentlik –mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olishi bilan bog'liqdir

Kasbiy kompetentlik negizida aks etuvchi sifatlar:

1. Ijtimoiy kompetentlik
2. Shaxsiy kompetentlik
3. Texnologik kompetentlik
4. Maxsus kompetentlik

Quyida kasbiy kompetentlik negizida aks etuvchi sifatning mohiyati yoritilgan.

- **Ijtimoiy kompetentlik** – ijtimoiy munosabatlarda faollik ko'rsatish ko'nikma, malakalarga egalik, kasbiy faoliyatda sub'ektlar bilan muloqotga kirisha olish .

- **Shaxsiy kompetentlik** – izchil ravishda kasbiy o'sishga erishish, malaka darajasini oshirib boorish, kasbiy faoliyatda o'z ichki imkoniyatlarini namoyon qilish

- **Texnologik kompetentlik** – kasbiy-pedagogik faoliyatni boyitadigan ilg'or texnologiyalarni o'zlashtirish, zamonaviy vosita texnika va texnologiyalardan foydalana olish.

-**Maxsus kompetentlik** – kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish, kasbiy –pedagogik vazifalarni oqilona hal qilish, faoliyati natijalarini real

baholash BKMni izchil rivojlantirib boorish bo‘lib, ushbu kompetentlik negizida psixologik metodik, infarmotsion, kreativ, innovatsion va kommunikativ kompetentlik ko‘zga tashlanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Bugungi kunda kompetentsiya tushunchasi psixologik va pedagogik jihatdan tadqiq etilgan bo‘lsada pedagogik tadqiqotlarda aynan mutaxassis kadr kompetentsiyasi ta‘lim jarayonini tashkil qilish, uning samaradorligini ta‘minlash uchun muhimligini namoyon qilmoqda. “Kompetentsiya” atamasi birinchi marta 1970 yilda C.Lundberg muallifligidagi “ijroiyni rivojlantirish dasturini rejalashtirish” nomli maqolada, [2-bobida keltirilgan] keyinchalik esa Devid Makklellandning 1973-yildagi “Aqil idrok uchun emas, balki kompetentsiyani sinovdan o‘tkazish” nomli asosiy risolasida paydo bo‘lgan [2-bandida keltirilgan]. O‘shandan beri bu atama Richard Boyatzis va boshqalar tomonidan ommalashgan. Kompetensiyaning qo‘llanilishi juda xilma – xildir, bu esa jiddiy tushmovchiliklarga olib keladi. Ba‘zi olimlar kompetentlikning amaliy va nazariy bilimlar, kognitiv qobilyatlar, xatti – harakatlar va ish faoliyatini yaxshilash uchun qo‘llaniladigan kadriyatlarining kombinatsiyasi deb biladilar. Kompetentsiya bo‘yicha tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kompetentsiya juda murakkab va keng qamrovli tushunchani qamrab oladi va olimlar kompetensiyaga turlicha ta‘rif berganlar. 1982- yilda Zemek kompetensiyani aniqlash bo‘yicha tadqiqot o‘tkazdi. U malaka nima ekanligini sinchkovlik bilan baholash uchun trening sohasidagi bir nechta mutaxassislar bilan suhbatlashdi. Suhbatlardan so‘ng u shunday xulosaga keldi. “kompetentlikni nima qilish haqida aniq va yagona kelishuv mavjud emas.” Degan fikrini ilgari surgan.

K.J.Risqulovning fikriga ko‘ra, “kompetentsiya” u yoki bu kasb egasiga zarur bo‘lgan kasbiy qonuniyatlar, tamoyillar, talabalar, qoidalar, burch, vazifa hamda majburiyatlar, shuningdek, shaxsiy deontologik me‘yorlar yig‘indisini anglatadi. Kompetentlik esa – shaxs amaliy faoliyati bilan bog‘liq bo‘lib, kompetentsiya me‘yorlarini jamiyat talablaridan kelib chiqqan holda kreativlik asosida ish tajribasida namoyon etish mahorati bilan belgilanadi. [3, 44b].

Kompetentsiya tushunchasi shaxsga nisbatan umumiylikni kasb etsa,

Kompetentlik individuallikni namoyon qiladi. Kompetentlikning asosiy mezonini maxsuldor faoliyat, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash natijasi bilan belgilanadi.

Kompetentlikning o‘ziga xos jihatlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- **tayyorgarlik bosqichi** : Shaxsning maxsus xususiyatlari , axboratni qabul qilish va uni qayta ishlash o‘rganish qobilyati.

- **Bilim**: Kompetentlik stereotiplar, kompetentlik bilan bog‘liq bo‘lgan o‘rganishlar haqida tasavvurning mavjudligi.

- **Tajriba**: kompetentlikga mos keladigan masala va topshiriqlarni bajarish .

- **Munosabat:** kompetentlikni amalga oshirish bilan bog‘liq o‘zga va boshqalarga nisbatan munosabatlarning shakllanishi .

-**Muntazamlilik:** Kompetentlikka bog‘liq amallarni nazorat qilish xususiyatlari , matonat qat‘iyat , sabirlilik , kompetentlikni amalga oshirishdagi qarama –qarshiliklarni yengishga tayyorgarlik.

G.M.Qo‘jaspurova tahriri ostidagi pedagogik lug‘atda o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasiga quyidagi ta‘rif berilgan: “O‘qituvchining pedagogik faoliyati, pedagogik muloqoti va o‘qituvchi shaxsining shakllanishini belgilovchi zarur bilim, ko‘nikma va malakalar miqdoriga ega bo‘lishi. o‘qituvchi ma‘lum qadriyatlar, ideallar va pedagogik ongning tashuvchisi sifatida” [4, 672b]. A. K. Markov pedagogik faoliyat, pedagogik muloqot yetarli darajada yuqori saviyada olib boriladigan, o‘qituvchi shaxsini ro‘yobga chiqaradigan, o‘quvchilarni o‘qitish va tarbiyalashda yaxshi natijalarga erishiladigan shunday ish deb hisoblaydi. Bundan tashqari, o‘qituvchining malakasi, bir tomondan, uning kasbiy bilim va ko‘nikmalari, ikkinchi tomondan, kasbiy pozitsiyalari, psixologik fazilatlarini nisbati bilan belgilanadi.

A. K. Markov kasbiy kompetentsiyani hisobga olib, uning quyidagi turlarini ajratadi: maxsus, shaxsiy, individual, ijtimoiy [5, 8-7b]. E.F.Zera nuqtai nazaridan kompetentsiya nafaqat mutaxassisning bilim va tajribasini, balki hayotning bir lahzasida to‘plangan bilim va ko‘nikmalarni amalga oshirish va o‘z kasbiy funksiyalarini amalga oshirish jarayonida ulardan foydalanish qobiliyatini ham anglatadi. Bunday holda, vaziyatga qarab, ushbu bilimlarni qo‘llashga tayyorlik muhim ahamiyatga ega [6, 259b]. NV Kuzmina “kompetentlik” tushunchasini o‘qituvchining o‘zi tashuvchisi bo‘lgan ixtisosligini o‘qitish va ta‘lim jarayoniga qo‘yilgan cheklovlar va ko‘rsatmalarni hisobga olgan holda o‘quvchi shaxsini shakllantirish vositasiga aylantirish qobiliyati sifatida belgilaydi. N. V. Kuzmina kompetentsiyaning quyidagi turlarini ajratadi [7, 198b]: – maxsus va kasbiy kompetentsiya (o‘qitiladigan fan sohasida); – uslubiy kompetentsiya (talabalarda bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish yo‘llari sohasida); – ijtimoiy-psixologik kompetentsiya (muloqot jarayonlari sohasida); – differensial psixologik kompetentsiya (talabalarning motivlari, qobiliyatlari, yo‘nalishi bo‘yicha); – avtopsixologik kompetentsiya yoki pedagogik faoliyatning aks etishi (o‘z faoliyati va shaxsiyatining afzalliklari va kamchiliklari sohasida). Zamonaviy dunyoda o‘qituvchi kasbiy malakaga ega bo‘lishi uchun, bir tomondan, doimo o‘rganishi, o‘z-o‘zini tarbiyalash bilan shug‘ullanishi, ikkinchi tomondan, pedagogik faoliyatda o‘zini namoyon qilishi kerak. O‘z-o‘zini anglash jarayonida o‘qituvchi o‘zlashtirish - in‘om qilish munosabatlariga kiradi. O‘zini-o‘zi amalga oshiradigan o‘qituvchi nafaqat jamiyatda ishlaydi, balki o‘z qadriyatlariga, o‘quvchi sifatida ham o‘zi sarmoya kiritadi. Ta‘lim tizimidagi o‘qituvchi - bu o‘z-o‘zini rivojlantiruvchi shaxs bo‘lib, u doimiy ravishda o‘z ustida ishlash orqali o‘zining kasbiy va shaxsiy fazilatlarini oshiradi. Kompetentlikni namoyish qilishga tayyorgarlik

darajasini quyidagi masalalarda o'z ifodasini topishi mumkin : shaxs birinchi navbatda o'zini - o'zi xurmat qilishi rivojlantirishi, o'zini namoyon etish g'oyasi , kasbiy yo'l tanlashi , turmush qurish , farzandli bo'lishga nisbatan qaror qabul qilishga tayyorgarlik, hayot yo'lini mustaqil tanlash , o'z hayotiga javobgarlik, kasb sohasida ko'nikma ,malakalarni hosil qilishga tayyorgarlik va boshqalarda namoyon bo'ladi.

Xulosa qilib aytish lozimki, shaxsning bilim olishishida ta'lim- tarbiyaning o'rni beqiyosdir. Ta'lim –tarbiya berishda nafaqat ta'lim oluvchiga balki o'qituvchining pedagogik faoliyatga psixologik tayyorgarligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday hollarad o'qituvchining kasbiy kompetentsiya darajasiga alohida e'tibor qaratilishni lozim bo'ladi . Ta'lim tizimida kompetentli yondashuvning joriy etilishi ta'lim maqsadi, mazmuni, o'qitish usullari, o'qitish shakllari, pedagogik mahorat va axborat texnologiyalari, nazorat usullarini hamda ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi rovida jiddiy o'zgarishlarni amalga oshirishni ta'lab etadi. O'qituvchining kasbiy kompetentsiyasini tarkib toptirish uchun pedagogik oily ta'limda tubdan o'zgarishlarni amalga oshirish kerak. Oliy ta'lim o'quv dasturi va darslikarni takomillashtirish yo'nalishida muayyan ishlar olib borilayotgan bir paytda , mavjud an'anaviy tizimdan voz kecheish qiyin kechsada, ta'lim mazmunini yanada aniqlashtirish lozim bo'ladi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF -4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risidagi Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-yil, 6-son, 70-modda.
2. Qo'djaspirova, G. M. Pedagogik lug'at / G. M. Qo'jaspirova. - Akademiya: 2001. - 672 b.
3. Markova, A. K. O'qituvchining kasbiy kompetentsiyasining psixologik tahlili. - 1990. - № 8.7.
4. Zeer, E.F. Kasblar psixologiyasi EEF. - Yekaterinburg: 1999. -259
5. Kuzmina N. V. O'qituvchi shaxsining kasbiyligi va ishlab chiqarish ta'limi mahorati. Kuzmina. - M. : O'rta maktab. - 1990. - 198 b.
6. J. Raven (1984). Competence in modern society: Its Identification, Development and Release. – UK. P.220
7. Rasulova Z.D. (2020) Pedagogical peculiarities of developing socioperceptive competence in learners. European science, vol.51, no . 2-2, pp. 65-68
8. Kulieva SH.X, Rasulova .Z.D. (2016).Формирование профессиональн – Педагогической компетентности будущих специалистов на основе информационных технологий. Молодой учёный, №8 (112), С. 588-590.